

Petr Kučera: K problematice cizího a jiného myšlení v literatuře a v meziliterárních vztazích. (Literární komparatistika a interkulturní literatura)

Habilitandovy reflexe se zařazují do kontextu, v němž dochází obecně i specificky ke změnám hodnotových systémů, reagují na jejich radikální rekonstrukci i krizi. Snad by bylo proto také vhodné se mimo jiné zamyslet především nad termínem interkulturní literatura použitým v podtitulu. Literární dílo zůstává dosud vázáno na práci s určitým jazykem. Interkulturalita svůj jazyk ještě nevytvořila. Bylo by tedy vhodnější uvažovat o literatuře vstupující do interkulturních souvislostí či vztahů.

Autorův výklad se rozevírá mezi tři linie. V sondách do literárně-teoretického a filozofického uvažování sleduje komparatistiku a její konfrontaci s interkulturalitou. V analytické a srovnávací interpretaci se věnuje několika základním dílům, jejichž většinu by bylo možné označit za středoevropský literární kánon. Posléze naznačuje složitou kulturní situaci středoevropského regionu v meziválečném období.

Klasický komparativní přístup – komparatistika vymezená jako srovnávání děl různých literatur – je ve výkladu posunován dvěma směry. První upozorňuje na chápání literatury omezené evropocentrismem nebo euroamerickým kánonem pojetí literatury. Základní složku tohoto kánonu tvoří víceméně západoevropské literatury. Takovým pojetím jsou pak přehlíženy evropské literatury stojící mimo kánon. V této souvislosti autor správně upozorňuje na zásadní rozdílnost vlivu a recepce. Navíc upozorňuje na koncepci Ansgara Nünninga, který klade ustavení komparatistiky do kontextu vzniku srovnávacích pohledů v přírodních, právních, medicínských a filologických vědách.

Druhý směr vřazuje komparatistiku do souvislostí interkulturality. Ta je považována za fenomén vývojově navazující na tradici klasické komparatistiky. Problematika srovnávání a meziliterárních vztahů je vystřídána problematikou interakce mezi cizostí, jinakostí a diferenciací kultur. Rozsáhlý počet literárních teoretiků i filozofů, jejichž názory habilitand uvádí nebo jimi argumentuje, směřuje k akceptovatelným závěrům. Přesvědčivě polemizuje s tradicí evropocentrického pojetí literárního vývoje, s konstrukcí kánonu literatury vycházejícího výhradně z takzvaných velkých literatur. Další polemika je zaměřena k ignoranci „malých literatur“. Ovšem zde představuje základní bariéru jejich jazyková dostupnost. Za jistý vyvažující element považuje autor představu možného středoevropského literárního kánonu.

Vedle základních výkladových linií zasluhuje pozornost řada autorových poznámek detailnějšího rázu, ale rovněž závažných pro vymezování problematiky. Například tendence anglosaského prostředí zpochybňující filologické a specificky literární základy literární komparatistiky (s. 11). Proti tomu je dáována přednost kulturologické, antropologické, sociologické či politologické orientaci komparatistiky. Smysl a hodnota literárního díla jsou pak podřizovány instrumentálnímu pojetí.

Autor se vůbec velmi dobře orientuje ve filozofické problematice, která se zaměřila na interpretaci interkulturality a vedle komparativní filozofie věnuje pozornost filozofii interkulturní. S trochou skepse lze poznamenat, že vývoj ukáže, nakolik se zde uplatnil spekulativní přístup teoretiků. Zatím je možno konstatovat i metodologickou nevyhraněnost disciplín zkoumajících různé aspekty interkulturality. Autor přijímá z německého prostředí termín interkulturní literární věda. Její premisy nutně kotví v pojmech interkulturalita a multikulturalita. Multikulturalita sklouzává v současnosti k politizujícím a ideologizujícím obsahům. Původní význam vytvářel představu symbiózy jevů existujících vedle sebe, zvyrazňujících a respektujících svou specifičnost. Interkulturalita již upravuje rozumění a porozumění, konfrontaci vedoucí k vzájemnému prolínání. Úvahy tohoto typu jsou většinou spojeny s osobnostmi německého filozofického uvažování.

Upozornění na úvahy české filozofie, například na Jana Patočku nebo Milana Machovce, přichází s dalšími kategoriemi – jinakosti, ciziny, dálav. Interkulturalita jako mnohost kultur je jednak konstatování a výčet specifických kulturních, myšlenkových, náboženských, politických, ekonomických jevů, při čemž je odmítána hierarchizace kultur a jejich vývoje. Nebezpečím se tu stává ideologizace těchto komponentů, jejímž následkem by bylo stírání jejich specifičnosti a ztráta historického kotvení.

Habilitand připomíná široké souvislosti interkulturality, například pluriversalismus, interfilozofický dialog, interkulturní komunikace, interkulturní literární věda. Lze položit otázku, zda je tento názorový vývoj projevem hledání, otevírá nové prostory bádání nebo vyjadřuje krizi kritérií a hodnotových systémů a v nejhlubším důsledku krizi poznání. Co je objektivní snaha posunout poznání a co je ctižádost badatelů prosadit vlastní ego? Autor si je vědom ambivalentnosti tohoto stavu, který ve svých důsledcích může negovat dosavadní pojetí národa a národního (hovoří se o sakralizujícím kánonu literární historie) a udržuje si racionální odstup.

Dalším závažným problémem je otázka národnostních literatur. Jde v něm o tvorbu národnostních menšin, ale i o komplikované konstelace. Například literatura Švýcarska psaná německy, francouzsky a italsky vytváří oblast literatur národnostních, ale ty jsou řazeny i k příslušným národním literaturám. Samostatnou národní literaturu zde představují díla psaná rétorománsky. Ani tato problematika se nevyhne širším konsekvencím, na něž autor upozorňuje a jimiž se teoretické úvahy nad dějinami literatury hlouběji nezabývají. Například německy psaná literatura vznikající v teritoriích Švýcarska, Rakouska a Čech, německy psaná židovská literatura, latinsky psaná literatura Lužic a Slezska, které byly v době středověku a humanismu součástí Českého království. Habilitand upozorňuje na složité poměry střední Evropy neb Istriie, ale rovněž Itálie či Španělska.

Při představování nově vystavších filozofických, literárně teoretických „organizačních“ (problémy národnostních literatur) problémů, které stojí před komparatistikou a interkulturalitou, také nutně krystalizuje zjednodušující a ideologizující představa multikulturalismu. Ta výrazně zjednodušuje veškeré problémy interkulturalismu a může zavádět k popírání přirozených historických kořenů i jejich vývojových tendencí. „... právě v evropské perspektivě je zřejmá tendence k bagatelizování cizosti cizích kultur a

zahrnování cizího do univerzalistického modelu obecně lidského.“ (S. 52) Zde habilitand tlumočí varovný názor německého literárního vědce Michaela Hoffmanna.

V první části habilitační práce tedy autor se značnou měrou informovanosti uvádí posloupnost základních názorů na komparatistiku a interkulturalitu. Zásadní závěry tlumočí. Nepolemizuje, nedoplňuje, nenaznačuj míru svého souhlasu nebo ztotožnění. Uznání zaslouží počet citovaných osobností. Připravil si tak půdu pro pohled na skupinu vybraných děl, o nich bude rozvažovat. Opět je třeba poukázat na jistý nesoulad mezi specifickou teoretického uvažování a konkrétním interpretačním přístupem. To nespadá na autorův vrub.

Druhá část práce – Komparatistické aspekty problematiky literárních směrů – přechází ke konkrétní interpretaci zvolených děl. Je koncipována ve čtyřech částech. Ty ve věcné rovině ilustrují problematiku z několika hledisek. Jde o komparatistiku literárních směrů (autor se dotýká symbolismu a postmodernismu), literárních děl (Franz Kafka, Proměna, Nikolaj Vasiljevič Gogol, Něvský prospekt, Hermann Hesse, indické prózy, Orhan Pamuk, Sníh). Poněkud se vymyká pojednání o překladech pozdní lyriky Rainera Marii Rilka. Závěr pak představuje s jistým politologickým příděchem pohled na krizi interkulturních vztahů ve třicátých letech 20. století.

V interpretační části autor bravurně demonstruje svou schopnost smysluplně a důmyslně interpretovat literární dílo v komparativním a interkulturním kontextu. Volí k tomu několik rozdílných metodologických postupů. Lze uvést několik příkladů. Je možno souhlasit s originálním názorem o specifičnosti středoevropského symbolismu. Své tvrzení opírá o výklad díla R. M. Rilka, jedné z osobností, již se habilitand hlouběji a poučeně věnuje. Svými postřehy rozvíjí závěry rilkovských badatelů (například Otto Friedrich Bollnow, Wolfgang Müller, Käthe Hamburgerová), ať jde o „trýzeň z nevyslovitelnosti“ nebo o prolínání symboliky a metaforiky. Opět bych s jistou skepsí poznamenal, že Hugo Friedrich, jehož jméno se také mihne, upozornil na ambivalentnost „trýzně z nevyslovitelnosti“, když uvedl výroky několika básníků konce 19. a první poloviny 20. století o tom, že snahou moderní poezie je být nesrozumitelný.

Poněkud složitější je otázka postmodernismu. Autor se opírá o jeho vymezení v Dějinách německojazyčných literatur po roce 1945 (2003) od Ralfa Schnella (s. 95). Jeho sedm charakteristických znaků výrazně souvisí s literárně-teoretickým a literárně-historickým uvažováním. Konfrontací s neuvedeným názorem Wolfganga Welsche (Postmoderna, 1988), který o postmodernismu uvažuje ve vztahu ke ztrátě homogenity společnosti, a tedy jej chápe jako radikální pluralitu, se tento termín dostává do širších souvislostí. Radikální pluralita je odezvou relativizace hodnot. Pod tímto zorným úhlem pak postmodernismus nabývá v literatuře rozsáhlejší základnu.

Kapitola věnovaná F. Kafkovi interpretuje v brilantních postřezích novelu Proměna. Autor kapitolu nazval metaforicky „gradací jinakosti“. Jinakost se tu týká sociálního aspektu. Výborné jsou minuciózní detailní postřehy zvukového (například aluze aliterálního verše charakteristického pro německé básnictví, což překlad stěží postihne) nebo motivického rázu (zvláště působivý je možný výklad smyslu motivu jablka, jímž otec „bombarduje“ Řehoře).

Upozorňuje také na Kafkovu narační strategii. Výsledky jeho analýz se smysluplně doplňují s interpretací Vladimira Nabokova.

Tři kapitoly konfrontují odlišná myšlenková i etnická prostředí. Něvský prospekt (Něvská třída) N. V. Gogola v romanticko-absurdní atmosféře zůstává svou německo-ruskou konfrontací v evropském okruhu. Indicko-čínská (buddhisticko- taoistická) inspirace a zájem H. Hesse o východní myšlení i o tvůrčí postupy a postřehy, konfrontace indického výkladu světa a čínského postoje k životu s evropskou tradicí vnáší do literárního uvažování další impulsy. Podobně je tomu s románovým dílem O. Pamuka. Tentokrát se dílo tureckého autora dostává do konfrontace s německým prostředím, v němž se etablovala početná turecká menšina. Sám Pamuk je oceňován za průnik postupů orientální mystické lyriky s evropským modernismem. Experiment a tradicionalismus přispívají ke složitosti Pamukova postavení v prostředí konzervatismu politického vývoje v Turecku.

Skepticky vyznívá poslední kapitola podávající souhrnný přehled likvidace interkulturního dialogu ve třicátých letech 20. století. Rozhodovala situace v Německu po nástupu nacismu, ale také v SSSR při nástupu stalinské represe. Přitom se ke slovu dostával značný počet talentovaných tvůrčích osobností.

Celek práce nemohl obsáhnout zevrubný pohled na problematiku ani na její podrobnou stratifikaci. Autor volil představování problémů z různých aspektů. Překračuje dosavadní hranice komparatistiky nejen přesahy do interkulturality, ale také počtem meziliterárních přesahů. Práce se také nepřímo dotýká protipoloh interkulturalismu a multikulturalismu. Nutné překonávání evropocentrismu nesmí převážít do polohy znehodnocení evropských kulturních tradic, popření specifických rysů evropských kultur a jejich kořenů. I k tomu by mohla vést ignorance nynější krize kritérií.

Habilitand se spolehlivě orientuje v teoretické problematice komparatistiky a jejích posunů, má smysl pro citlivou a originální interpretaci literárních děl z hlediska komparatistického i interkulturního, v konkrétních analýzách literárních děl dal výrazné podněty k jejich literárně-historickému vřazení.

Doporučuji udělit PaedDr. Petru Kučerovi, PhD., vědeckopedagogickou hodnost docenta.

V Plzni 6. srpna 2017

Viktor Viktora